

Kriminologie pro velmi těžké časy Ke kritické kriminologii Gerlindy Šmausové¹

Václav Walach

Katedra antropologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni

Gerlinda Šmausová (1940–2022) byla českoněmeckou socioložkou, která coby Gerlinda Smaus zásadně přispěla k rozvoji kritické a feministické kriminologie (van Swaaningen, 1998). V polistopadovém období tento svůj příspěvek, formulovaný během svého působení na Institutu pro právní a sociální filozofii Sárské univerzity, uplatnila různými způsoby také v českém univerzitním prostředí (Oates-Indruchová, Dopita & Sýkorová, 2022).

V tomto zvláštním čísle, připraveném k uctění památky Gerlindy Šmausové, chceme připomenout zejména její kritickou kriminologii. Toto rozhodnutí zčásti vyplývá ze skutečnosti, že její feministické kriminologii byla pozornost věnována už vícekrát (Jarkovská & Nedbálková, 2022; Feest & Pali, 2020; Jarkovská et al., 2020; Vošmik, 2018; Oates-Indruchová, 2011). Zároveň bylo rozhodnutí motivováno přesvědčením, že právě dnes – v době, kterou charakterizuje množství vzájemně se prolínajících a ovlivňujících se krizí a kterou Šmausová popsala jako „velmi těžké časy“ (Walach, Dopita & Nedbálková, 2022, s. 12) – je perspektiva kritické kriminologie potřebná více než kdy předtím (srov. DeKeseredy, 2015, s. 241; Vegh Weis, 2021).

Číslo věnované kritické kriminologii Gerlindy Šmausové/Smaus sestává z 9 příspěvků. V tomto editoriale je profesorčino dílo zasazeno do širšího kontextu kritické kriminologie, která je závěrem představena jako *myšlenkový směr a intelektuální hnutí*. Společně s tím jsou představeny další texty: stať, rozhovor a vzpomínkové eseje. Díky laskavému svolení Jany Divišové, šéfredaktorky Kriministiky, znovu vydáváme studii „Kritická kriminologie“, kterou Gerlinda Šmausová publikovala v tomto časopise v roce 1993 a která si klade za cíl seznámit tehdejší českou veřejnost s kritickým přístupem ke kriminologickým tématům, rozvíjeným od konce 60. let 20. století. Ačkoli od vydání uplynulo již téměř 30 let, během nichž kritická kriminologie prodělala významný vývoj, studie stále nabízí jedinečnou, z německé pozice psanou analýzu hlavních východisek a inspiračních zdrojů tohoto přístupu, tj. etiketní teorie

¹ Tento editorial vznikl v rámci projektu „Jejich vlastními slovy: Jak a proč dochází ke zločinu v autobiografických narativech pachatelů“ (č. projektu: 22-302815), podpořeného Grantovou agenturou ČR. Za pomoc se závěrečnou korekturou poděkování náleží Alici Brendzové.

(labeling approach), symbolického interakcionismu a etnometodologie. Kritická kriminologie je ve studii prezentována jako nové vědecké paradigma, jež nahrazuje dosavadní biologické, psychologické a sociologické přístupy hledající příčiny kriminality v určitých skupinách osob a na takovém hledání zakládající postupy pro jejich kontrolu. Tradiční nebo též etiologická kriminologie by tedy už „neměla být považována za teorii ‚kriminality‘“ (Šmausová, 2022, s. 16).

Takové zhodnocení se však ve světle pozdějšího vývoje ukázalo jako příliš optimistické. Podnik etiologické kriminologie navzdory zdrcující kritice nezkrachoval; na mnoha místech světa stále funguje a někde, například ve Spojených státech amerických, dokonce tvoří většinu kriminologické produkce. Nejen pro nezapomenutelný styl, jímž své myšlenky vyjadřoval jeden ze zakladatelů kritické kriminologie Jock Young,² stojí za připomenutí reflexe, kterou učinil v rozhovoru poskytnutém v roce 2011 Máximu Sozzovi a Davidu Fonsecovi (2016, s. 100, 104):

Zatímco kritická kriminologie se vyvíjí, ortodoxní kriminologie se vrátila zpět v podobě, v jaké byla v 50. letech, v případě teorie životní dráhy nebo v podobě 19. století v případě teorie racionální volby. [...] My [kritičtí kriminologové] jsme si v jeden čas byli naprosto jisti, že jsme je [ortodoxní/tradiční kriminology, pozn. autora] dostali, že jsme se jich zbavili a už se nikdy nevrátí. Bylo to hloupé.

V rozhovoru, jenž jsem s Gerlindou Šmausovou vedl v roce 2020 a jenž vychází poprvé v tomto čísle (Walach, Dopita & Nedbálková, 2022), dotazovaná rovněž mluví o aktuálním upozadění kritické kriminologie. Počátek tohoto procesu však spatřuje už v nástupu levicového realismu. V jejích očích se jeho představitelé – mimo jiné právě Young – nechali ovládnout politickým zájmem vládnoucích stran na řešení problému pouliční majetkové a násilné kriminality. Podle Šmausové se takový boj se zločinem hodí do volebních kampaní paradoxně právě proto, že je předem odsouzený k neúspěchu. Problematický není způsob vedení tohoto boje či nedostatek prostředků na něj vynakládaných; „vadná“ je již jeho samotná „receptura“ (Smaus, 1993, s. 54), neboť staví na mylné představě o tom, čím kriminalita je a kdo ji konstruuje.

V souvislosti s kritikou levicového realismu a obecně etiologické kriminologie, se kterou jej pro jeho snahu o identifikování příčin kriminality mimo trestněprávní systém ztotožnila, Smaus/Šmausová (2011, s. 209) tyto přístupy dále označila za ateoretické a nemorální:

[Tlak] vyvíjet pro praxi užitečné teorie přiměl mnoho kolegů, jako první takzvané levé realisty v Londýně, vrátit se k etiologické kriminologii, o které můžeme s Kantem říci, že se její „způsobnost“ zakládá na vzdání se teoretických nároků a afirmativním potvrzením nemorálního institucionálního jednání.

Kritická kriminologie Gerlindy Šmausové vychází z premisy, podle které existuje jev zvaný „kriminalita“ pouze díky trestnímu právu a jeho uplatňování. „[K]riminalita

² V češtině přiblížil Youngovu kriminologickou kariéru Laco Toušek (2014).

nemá ontickou povahu, ale [...] je výsledkem etiketizujících procesů ze strany orgánů trestněprávní sociální kontroly“ (Smaus/Šmausová, 2011, s. 209). Nemorálnost těchto procesů se odvíjí od skutečnosti, že jsou ze své podstaty selektivní, a tudíž v rozporu s vlastními principy trestního práva (rovnost před zákonem). Přestože z výzkumů víme, že jsme se skoro všichni někdy chovali tak, že bychom mohli být odsouzeni za spáchání trestného činu, populace odsouzených se v zásadě rekrutuje jen z určitých společenských skupin. Především dochází k nadměrnému postihování, ve srovnání se zločiny společensky lépe situovaných lidí, příslušníků nejnižších vrstev.

Čím je selektivní uplatňování trestního práva způsobeno? Smaus (1993) to vysvětlovala existencí výběrových kritérií na straně orgánů trestněprávní kontroly. Tato kritéria jsou neodmyslitelným faktorem uplatňování trestního práva, protože žádné jednání není samo o sobě kriminální: zabít člověka může být hrdinský čin ve válce stejně jako neodpuštělný zločin. Jestliže kriminální jednání nemá svébytný (ontický) charakter, určité jednání musí tudíž být jako kriminální normativně *posouzeno*, respektive přeloženo do trestněprávních kategorií, což často ovlivňují stereotypy o skupinách údajně náchylných ke zločinu. Co se často považuje za příčiny zločinu – chudoba, nezaměstnanost, dysfunkční rodina či příslušnost k určité etnické skupině –, jsou ve skutečnosti spíše z perspektivy orgánů trestněprávní kontroly „důkazy“ viny. Vztah mezi těmito dvěma vrstvami konstrukce kriminality názorně vysvětluje následující pasáž:

[Pokud je] prokurátorem postaven před soud občan, který je nositelem negativně posuzovaných vlastností (jako příslušnost k určité etnické skupině), pak je velice pravděpodobné, že jeho jednání bude označeno za trestný čin. Určitá vymezená negativní stigmata pravděpodobně již podmínila jeho udání ze strany obyvatelstva, pokud nepřitáhla přímou pozornost policejních orgánů. Jedná se potom o odsouzení občanů s určitými vlastnostmi anebo těchto vlastností samotných: je samo o sobě již zavrženíhodné přináležet k vrstvě obyvatelstva, které se připisuje odpovědnost za stav a neustálý vzrůst registrované kriminality (o které již víme, že spočívá na selektivním výběru). Vzniká silné podezření, že nařčení z kriminality má něco společného s tím, jak se nepříznivá sociální situace určitých vrstev společnosti veřejně, tj. politicky ospravedlňuje (ibid., s. 51–52).

Poslední citovaná věta nás znovu vrací k politickému rozměru kriminality a jejího zkoumání. Kritická kriminologie je *kritickou* ve smyslu nejen kritiky tradiční kriminologie, ale také kritiky společensko-politických poměrů, na jejichž existenci se tradiční kriminologie podílí. Současní kritičtí kriminologové a kriminoložky nijak nezastírají, že jejich bádání má pomoci odčinit nespravedlnost, které se nejen orgány trestněprávní kontroly, ale také další mocní aktéři dopouštějí. Touto nespravedlností je nerovné rozdělení moci a zdrojů, které je kritickými kriminology a kriminoložkami vnímáno jako jeden z hlavních zdrojů jednání, které porušuje společenské normy a jehož malá část je pak selektivně zpracována orgány trestněprávní kontroly jako „kriminalita“ (srov. Schwartz & Brownstein, 2016, s. 301; DeKeseredy, 2011, s. 7; Friedrichs, 2009, s. 2010).

Smaus (1993) se zabývala kriminalitou jako produktem trestněprávního systému. Na otázku, jakou funkci má trestní právo, odpovídá, že to není ani tak boj se zločinem, jako spíše reprodukce nerovné společenské struktury (srov. Šmausová, 1994). Tak jako univerzity pomáhají reprodukovat společenské elity, trestněprávní systém se podílí na reprodukci „spodiny“, přičemž obě tyto vrstvy jsou pro vertikální strukturu nepostradatelné. Podrobněji to popisuje níže uvedený výňatek. Zároveň v něm nacházíme ozřejmění, jakým způsobem je negativní nálepka „pachatel trestného činu“ využívána k politickému ospravedlnění sociální nerovnosti, respektive nespravedlivého vyloučení určitých, nezřídka etnicky od většinového obyvatelstva odlišných skupin z přístupu ke zdrojům a moci ovlivňovat své vlastní životy:

Materiální chudoba velké části obyvatelstva a s ní spojená „nižší“ kultura a způsob života jsou strukturou dané a chtěné, protože by se bez nich nemohly vyšší vrstvy ani etablovat, ani symbolicky odlišovat. [...] Mnoho institucí (zvláště školství) neustále na reprodukci nerovnosti pracuje a členové vyšších vrstev sami ostražitě chrání svá privilegia před vetřelci, buď to z nižších vrstev, anebo jiných kultur. Je tudíž pokrytecké určité příslušníky těchto vrstev kriminalizovat za to, že mají přesně ty vlastnosti, které jim jsou strukturou umožněné. Požadavek, aby všichni členové společnosti odpovídali právním požadavkům, by byl spravedlivý jenom tehdy, kdyby byly stejně rozdělené i životní podmínky. Přidělování etikety „kriminality“ jenom příslušníkům spodní vrstvy je ve skutečnosti jedním z prostředků, jak se jejich životní podmínky ve společnostech s ideálem rovnosti ospravedlňují: tak, jak se generálům, příslušníkům nejvyšší vrstvy, přidělují medaile, které mají symbolicky zdůraznit, že tato třída získala privilegia na základě osobních zásluh, tak se vybraným příslušníkům spodní vrstvy přiděluje negativní vyznamenání „kriminalita“, které zdůrazňuje, že je tato vrstva právem znevýhodněná [...]. Distribuce kriminální definice kupř. Romům zdůvodňuje (mezi mnoha jinými prostředky), že si Romové ze strany „většiny“ žádného lepšího zacházení ani nezaslouží, přičemž se tato story vyprávěla již v souvislosti s kriminalitou Židů, přistěhovalců, gastarbajtrů a azylantů (Smaus, 1993, s. 53).

Nejsou to však pouze třídní a etnické nerovnosti, které jsou trestněprávním systémem reprodukovány. Svou roli hrají také ty genderové, jak to vysvětluje v rozhovoru Gerlinda Šmausová (Walach, Dopita & Nedbálková, 2022; srov. zejm. Šmausová, 1992). Právě feministická kritika kritických kriminologů, kteří zpočátku analytickou kategorii genderu opomíjeli (Carrington, 2011), tvoří spolu se sporem mezi levicovými realisty a jejich kritiky hlavní rozpory kritické kriminologie 80. let.³ Kritická kriminologie Gerlindy Šmausové je do tohoto období pevně vsazena. Dnes je však

³ Svědectví o sporech mezi feministickým a abolicionistickým proudem kritické kriminologie v prostředí mezinárodního vzdělávacího programu „Společný studijní program Trestní spravedlnost a kritická kriminologie“, jichž se účastnila G. Šmausová, přinesli John Blad a René van Swaaningen (2011, s. 27–29). Z těchto diskusí vzešla také stať „Feministický pohled na abolicionismus“, později přeložená do češtiny (Smaus, 2011).

pojem „kritická kriminologie“ používán převážně jako „zastřešující termín“ pro různé proudy, respektive „kritické kriminologie“ (DeKeseredy, 2017; Stubbs, 2008), mezi něž patří feminismus stejně jako levicový realismus nebo kulturní kriminologie – tedy přístupy, které jsou kritické kriminologii na způsob „sociologie trestního práva“, jak ji pojímala Smaus (1993, s. 54), poměrně vzdálené.

Spolu s vymezováním kritické kriminologie a přínosu Gerlindy Šmausové k ní a k feministické kriminologii se rozhovor zaměřuje na vztah západní kritické kriminologie k ve východním bloku obnovené, tzv. socialistické kriminologii (Jüttner, 1968, s. 84–107; Kudlík, Nezkusil & Přenosil, 1971, s. 14–16; Nezkusil, 1978, s. 37–46). Přestože se tyto kriminologie v 70. letech shodně odvolávaly na Marxe a Engelse, socialistická kriminologie sdílela s tou etiologickou stejné předpoklady o kriminogenních vlastnostech určité vrstvy populace a obdobně se orientovala na produkci vědění využitelného při její správě, tedy na tzv. „služebné“ vědění (Smaus/Šmausová, 2011, s. 210). Podle Šmausové nejenže tento zájem po sametové revoluci přetrval, ale současně je doprovázen omezenou pozorností věnovanou kritickému paradigmatu (srov. Šmausová, 2002). V Česku převládající kriminologii tak stále vnímala spíše jako „systematizované vědění praktiků“ než „skutečnou vědu“ (Smaus, 1993, s. 54). Ruku v ruce s tímto hodnocením jde rovněž omezená reflexe kritické kriminologie Gerlindy Šmausové. Aktuální vydání kriminologických učebnic se o ní nezmiňují, a to ani v kapitolách o institucionalizaci české kriminologie. Přitom i zde sehrála podstatnou roli, jak to dokládají některé z dalších textů zařazených do tohoto čísla.

Vladimír Kratochvíl (2022), Tatiana Machalová (2022) a Martina Urbanová (2022) ve svých textech zavzpomínali na program TEMPUS, do kterého se v roce 1991 zapojilo jejich pracoviště, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, společně s Právnickou fakultou Erasmovy univerzity v Rotterdamu a Institutem pro právní a sociální filozofii Sárské univerzity. Součástí byly nejen zahraniční studijní a výzkumné pobyty, ale také společné odborné semináře a související publikační činnost. Gerlinda Šmausová se v Brně podílela na výuce sociologie práva, právní filozofie a teorií deviantního chování, účastnila se konferencí, publikovala a v neposlední řadě se zasloužila o český překlad *Sociologie trestního práva* ředitele Institutu pro právní a sociální filozofii Alessandra Baratty (1995). Dodnes se jedná o nejrozsáhlejší a svým materialistickým hlediskem současně nejoriginálnější uvedení do kritické kriminologie, jaké je v českém jazyce dostupné. Má tedy smysl se jím zabývat nejen coby připomínkou jedné éry vývoje kriminologické teorie.

Další dvě eseje jsou psány Kateřinou Nedbálkovou (2022) a Lukášem Dirgou (2022), kteří se s profesorkou Šmausovou seznámili během svého postgraduálního studia na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity, respektive na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. I když mezi jejich studii existuje více než desetiletý rozestup, pojil je zájem o sociologii vězeňství. A pokud je někde přístup Gerlindy Šmausové v české kriminologii patrný, je to právě ve výzkumech

Nedbálkové (2006) a Dirgy (2020).⁴ Ve svých textech vzpomínají nejen na pedagogickou činnost profesorky Šmausové, kterou shodně líčí jako silně zdůrazňující systematické porozumění teorii a její používání při výzkumu, ale také na osobnější povahu jejich vztahu, včetně výletů do Saarbrückenu, kde Gerlinda Šmausová dlouhodobě žila.

Zvláštní číslo uzavírají texty reflektující vznik dvou editovaných monografií, dokumentujících přínos Gerlindy Šmausové ke kriminologii, feminizmu i teorii genderu: *Tvrdošíjnost myšlenky. Od feministické kriminologie k teorii genderu* (Oates-Indruchová, 2011) a *Gerlinda Smaus: „Ich bin ich“*. *Beiträge zur feministischen Kriminologie* (Feest & Pali, 2020). Libora Oates-Indruchová (2022) popisuje, jak se zrodil nápad na vytvoření sborníku na počest Gerlindy Šmausové neboli *Festschriftu* a jak probíhala jeho samotná příprava. Dále stručně představuje jeho obsah. Závěrem vzpomíná, s jak nečekaným ohlasem, vzhledem k malému publiku feministické kriminologie, se uvedení knihy setkalo. A relevanci má práce Gerlindy Šmausové i dnes, což dokazuje jak autorčina studentka, která si ji zvolila za své teoretické východisko, tak skutečnost, že tři ze čtyř kriminologických studií vyšly také ve zmíněné publikaci Johanne Feesta a Brunildy Pali.

Pali a Feest (2022) osvětlují, jak se myšlenka na uspořádání a vydání výboru studií Gerlindy Smaus zformovala na půdorysu jejich společného mapování evropského abolicionistického hnutí. Protože se v tomto kontextu mluvilo výhradně o mužích, začala se Pali ptát na ženy-abolicionistky. Tak došlo i na Gerlindu Šmausovou, se kterou Feest dlouhodobě spolupracoval do doby, než svou akademickou dráhu přesměrovala do Česka. Přes mnohá úskalí – obtížné hledání a získávání publikovaných textů a jejich převod do digitální podoby nadto zkomplikovala pandemie Covid-19 – jimi sestavená publikace zahrnuje 16 studií a úvodní interview s jejich autorkou. V samotné eseji jsou v souladu s jejich výběrem, orientovaným na feministickou dimenzi kritické kriminologie Šmausové, podrobněji rozebírány otázky feminizmu a teorie genderu, jakož i jejich vzájemného vztahu.

Nekrolog napsaný Liborou Oates-Indruchovou, Miroslavem Dopitou a Danou Sýkorovou (2022) prezentuje Gerlindu Šmausovou jako osobnost, která se ve své akademické práci nebála „plavat proti proudu“. Ve stejném duchu ji líčí také texty zahrnuté do tohoto čísla. Jakožto kritická kriminoložka se vymezovala nejen vůči tradičním kriminologům, ale také vůči těm kritickým, ať už proto, že přehlíželi význam genderových nerovností, nebo proto, že se podle ní odchýlili od pozic vybudovaných poznáním nespravedlivé selektivity trestněprávního systému a politického (zne)užívání „kriminality“ jakožto jeho výtvaru. Proti proudu plavou kritičtí kriminologové a kriminoložky stále. Jinak to ani být nemůže, když problémy, pro které tento projekt vznikl, se v posledních desetiletích nijak zásadně nezměnily. A pokud ano, tak spíše k horšímu (srov. Vegh Weis, 2011; Young, 2011a). O to

⁴ A samozřejmě také v kritických vězeňských výzkumech Jiřího Mertla (2022, 2021, 2020), byť ji přímo necituje.

potřebnější se jeví představení kritické kriminologie, jak je v současnosti chápána těmi, kteří ji rozvíjejí.

Kritická kriminologie: myšlenkový směr a intelektuální hnutí

Jako myšlenkový směr se kritická kriminologie zformovala v opozici vůči východiskům tradiční/ortodoxní/pozitivistické/mainstreamové/nápravné/administrativní (ve výčtu možných charakteristik by ještě bylo možné pokračovat) kriminologie a jimi utvářené trestněprávní praxe na přelomu 60. a 70. let 20. století. Jednalo se o výsledek dlouhodobého vývoje kriminologické teorie, v němž zásadní předěl představuje formulování etiketní teorie (labeling approach) v předchozích desetiletích (Melossi, 2009).⁵ Začátkem 60. let začali sociologové deviance už hromadně, slovy Williama Chamblisse (1978, s. 14), „prozkoumávat, co bylo mnohdy považováno za dané. Začali se dívat skrze okna policejních aut a za mříže vězeňských cel, aby odhalili ‚zákon v akci‘“. A spolu s tím rozkryli roli, kterou ve vzniku sociální deviance a zločinu sehrávají orgány formální sociální kontroly. Jeden ze zakladatelů etiketní teorie Howard Becker (1966, s. 9) vylíčil tuto změnu perspektivy následovně: „Deviantem je ten, kdo byl takto úspěšně etiketován; deviantní chování je takové chování, kterému lidé tuto etiketu dávají.“

Změna perspektivy následně vedla k prozkoumání fungování trestněprávního systému a dalších kontrolních institucí, jako jsou psychiatrické léčebny, což mezi jinými popisuje Šmausová (2022), respektive Smaus (1993). Kritická kriminologie vznikla do značné míry jako „zradikalizování“ tohoto badatelského proudu (Young, 2011a, s. 254). Zaměření americké etiketní a související teorie na mikro-procesy považovali mnozí za nedostatečné, plnohodnotná teorie deviance/kriminality měla podle nich zohlednit širší společenský a politický kontext, v němž etiketování probíhá (Friedrichs, 2009, s. 211). Právě toto spojení, konkrétně americké etiketní teorie s marxistickou analýzou kapitalistických společností, se stalo námětem tehdy ještě *nové kriminologie* Iana Taylora, Paula Waltona a Jocka Younga (1973). Po ní následovala monografie editovaná týmiž autory, kteří ji nazvali *Critical Criminology* (Taylor, Walton & Young, 1975). Obsah tohoto nového kriminologického paradigmatu lze vyjádřit 10 tezemi, jež máme podle Younga (2011a, s. 254–255) číst jako „ironie“. Čili níže uvedené teze je vhodné číst prizmatem slov „je ironií, že...“:

- 1) sebenaplnění: iluze a stereotypy o zločinu mohou být skutečné ve svých důsledcích, mohou se stát realitou;
- 2) závažnost: zločin se vyskytuje napříč společenskou strukturou a zločiny mocných jsou z hlediska svých důsledků závažnější než zločiny chudých;

⁵ Podle René van Swaaningena (1998) zahrnuje kriminologická historie na evropském kontinentě řadu „prekurzorů“ pozdější kritické kriminologie. Již italští pozitivisté se potýkali s kritikou, že pro údajné atavistické rysy Italů přicházejících z jihu do severoitalských měst za prací v průmyslu přehlížejí třídní nerovnost a vykořisťování pracujících.

- 3) ontologie: zločin nemá ontickou povahu, „totéž“ chování může být konstruováno naprosto odlišnými způsoby. Například sériový vrah může být buď psychopatickým monstrem, nebo hrdinou, jestliže během afghánské války dennodenně bombarduje stanovené cíle;
- 4) decentrování: trestněprávní systém není čelní obranou proti zločinu, ale jen malou součástí systému sociální kontroly, který je sám o sobě zásadně závislý na neformálních normách občanské společnosti;
- 5) selektivita: přestože mluví jazykem formální rovnosti, je trestní právo zacíleno způsobem, který je selektivní a zásadně nerovný;
- 6) kontraproduktivita: vězení a trestněprávní systém zločince spíše produkuje, než aby je zneškodňovaly;
- 7) socializace: ke zločinu motivují především hodnoty jako soutěživost, ziskuchtivost, individualismus a hédonismus, a proto je pravděpodobnější, že se zločinu dopustí dobře socializovaný člověk než nedostatečně socializovaný;
- 8) kontradikce: ideály, které drží společenský systém pohromadě a legitimizují jej, jsou těmi samými, které systém neumožňuje naplnit, a z toho pramení frustrace jej pak nabourává;
- 9) funkce: „zločinec“, „outsider“ nebo „ten jiný“ společnost neničí, nýbrž produkuje stereotypy, které ji drží pohromadě;
- 10) sekundární újma: primární újma plynoucí ze sociálního problému je často menší než sekundární újma, kterou způsobují pokusy tento problém kontrolovat. Hlavním příkladem je regulace užívání drog.

A s Gerlindou Šmausovou nebo Stuartem Hallem a Philem Scratonem (2005) či momentálně Jonathanem Simonem a Giane Silvestre (2018) bychom ještě mohli dodat, že je ironií, že politici se často prezentují jako bojovníci se zločinem, přitom jej však potřebují k tomu, aby získali voličskou podporu a skrze ni ospravedlnili existenci státu. V širším slova smyslu to platí pro všechny politické aktéry. Stačí se jen podívat, jak zásadní roli dnes v Česku v politické mobilizaci sehrává téma korupce.

Po vydání Taylorovy, Waltonovy a Youngovy editované monografie se postupem času termín „kritická kriminologie“ vžil jako označení pro kriminologické perspektivy, čerpající inspiraci z rozličných filozofických a sociálně-teoretických učen, namátkou: marxismus, křesťanský socialismus, anarchismus, feminismus, teorie maskulinity, postmodernismus, teorie chaosu, lacanovská psychoanalýza, kulturní a mediální studia, environmentální myšlení, kritický realismus, spekulativní realismus, honnethovská teorie uznání, kritická teorie rasy, postkoloniální teorie, *queer* teorie, *crip* teorie a mnoho dalších (srov. Carlen & França, 2018; Cunneen & Anthony, 2008; DeKeseredy & Dragiewicz, 2018b; Hall & Winlow, 2012; Thorneycroft & Asquith, 2021). Lze vůbec v takovém teoretickém konglomerátu nalézt nějaké společné znaky jdoucí nad rámec opozice vůči mainstreamové kriminologii, zvláště když, jak konstatovali editoři nejrozsáhlejší publikace věnované kritické kriminologii Walter DeKeseredy a Molly Dragiewicz (2018a, s. 2), „žádná široce sdílená definice kritické kriminologie neexistuje“?

Leccos již bylo na toto konto řečeno, ale neuškodí, vezmeme-li to ještě jednou a systematicky. Na základě literatury (Brisman, 2019; DeKeseredy, 2011; DeKeseredy & Dragiewicz, 2018, Friedrichs, 2009; Michalowski, 1996; Schwartz & Brownstein, 2016; Stubbs, 2008 aj.) lze identifikovat pět hlavních východisek, které různé kritické kriminologie sdílejí:

Zprvé, pro pochopení zločinu a jeho kontroly je klíčová *společenská nerovnost*, tj. „nerovná distribuce moci a materiálních zdrojů v soudobých společnostech“ (Friedrichs, 2009, s. 210). Pode DeKeseredyho a Dragiewicz (2018a, s. 2) kritičtí kriminologové a kriminoložky přistupují k „hierarchické společenské stratifikaci a třídním, rasovým/etnickým a genderovým nerovnostem⁶ jako k hlavním zdrojům kriminality a ke klíčovým faktorům, které utvářejí společenské reakce na porušování právních a společenských norem“. Jinými slovy, společenské nerovnosti vstupují do kriminologie na úrovni jak zločinného jednání, tak jeho kontroly, přičemž způsobují, že státy „vymáhají zákony a trestají pachatele rozdílným a diskriminačním způsobem“ (Donnermeyer, 2012, p. 289).

Zadruhé, kritické kriminologie jsou „rezolutně sociologické“ (Carrington & Hogg, 2011, s. 5). To vyplývá ze sociální konstruovanosti zločinu. Neexistuje jednání, které by bylo ze své podstaty, samo o sobě, zločinné. Jak by řekla Gerlinda Šmausová, zločin neexistuje onticky. Existuje pouze společensky, a proto se jeho studium neobejde bez sociální teorie a konkrétně bez pochopení toho, jakého charakteru je společenský řád a fenomény či procesy, které jej podrývají (*disorder*) (Young, 2011a, s. 253–254). To vedlo a vede kritické kriminology a kriminoložky k problematizování oficiálních, legalistických definic „kriminality“, kriminálních statistik a jiných kulturních artefaktů orgánů trestněprávní kontroly, jakož i trestněprávního systému samého (viz také Michalowski, 2016). Již několikrát byl v tomto editorialem zmíněn nepoměr v přidělování etikety „pachatel“ různým společenským vrstvám. Typicky jako trestné není v odpovídající míře označováno zločinné jednání vyšších vrstev, přestože působí větší škody než společensky marginalizovaní pachatelé. Na tyto tzv. zločiny mocných (Rothe & Friedrichs, 2018) se kritičtí kriminologové dlouhodobě soustředili právě proto, aby se výše zmíněný nepoměr vyrovnal. Nezáleželo jim přitom na tom, zda takové jednání bylo nakonec jako trestná činnost odsouzeno, neboť nezřídka vycházeli z jiných kritérií, jako je způsobená újma. Důraz na společenskou újmu jako alternativní konceptualizaci předmětu výzkumu později vyústil v etablování disciplíny usilující o vymanění se z osidel legalismu: zemiologie⁷ (Canning & Tombs, 2021).

Třetím východiskem je rozchod s pozitivistickým programem sociálně-vědního výzkumu a především jeho představou o výzkumné objektivitě ve smyslu hodnotové či politické neutrality zkoumajících. Kritičtí kriminologové a kriminoložky naopak

⁶ Martin O'Brien a Majid Yar (2008, s. 44) zmiňují také nerovnosti založené na tělesné ne/způsobivosti.

⁷ Název disciplíny je odvozen od řeckého slova „zemia“, znamenajícího „újma“ nebo také „potrestání“ (Boukli & Kotzé, 2021).

soudí, že „veškeré bádání je ze své podstaty ideologické,“ ať už si to jeho aktéři uvědomují, nebo ne (Michalowski, 1996, s. 12). V tomto ohledu navazují na Millsovu (2008) sociologickou kritiku abstraktního empiricismu, kterou v kriminologickém kontextu pozoruhodně rozpracoval Young (2011b) ve své *Kriminologické imaginaci*. Nejen on, ale i další kritičtí kriminologové vytýkají pozitivistům nezáměr o využívání sociální teorie ve výzkumu a zastírání vlastních hodnotových či politických preferencí. Jak připomínají DeKeseredy a Dragiewicz (2018), ignorování politických témat ve výzkumu, jako je například rasismus, patriarchy nebo třídní panství, je zrovna tak politické jako jejich zkoumání.

Začtvrté, kritická kriminologie se vyznačuje častějším aplikováním kvalitativních metod vytváření a analyzování dat. Zásadní roli v tom sehrávají etnografické výzkumy, v nichž se zkoumající vydávají do terénu mezi skutečné lidi z masa a kostí. Do statistických analýz se dá jen velmi obtížně přeložit emocionální naléhavost spojená s překračováním společenských norem. A právě blízkost transgresí, jejímž protipólem je konformismus či nuda, se stala poznávacím znakem kulturní kriminologie, přestože se obdobně věnuje analýzám medializace a kriminalizace (Ilan, 2019; Muzzati & Smith, 2018). Etnografie je využívána také v dalších proudech kritické kriminologie, jako je ultrarealismus⁸ (Hall, 2018), narativní kriminologie⁹ (Fleetwood & Sandberg, 2021) nebo queer kriminologie¹⁰ (Panfil, 2021). Užívání kvalitativních metod se však s aplikováním těch kvantitativních nijak nevyklučuje. Levicoví realisté byli ve skutečnosti průkopníky viktimologických šetření, které pak sloužily jako hlavní opora jejich Gerlindou Šmausovou kritizovaného politického angažmá. Výsledky totiž ukázaly, že typickou obětí pouliční kriminality marginalizovaných osob jsou jiné marginalizované osoby, a právě proto by se i touto

⁸ Ultrarealisté se vymezují vůči dosavadní kriminologii s poukazem na její údajnou neschopnost přijít s přesvědčivým vysvětlením zraňujícího jednání. Jejich teorie se odvolává na pojetí subjektivity, rozpracované na půdorysu kritického realismu a transcendentálního materialismu, představovaného autory, jako je Adrian Johnston či Slavoj Žižek. V České kriminologii byl v minulosti zveřejněn rozhovor se zakladateli ultrarealismu Stevem Hallem a Simonem Winlowem (Walach & Brendzová, 2017).

⁹ Narativní kriminologie staví do popředí studium příběhů, neboť lidem zprostředkovávají ponětí o tom, kým jsou, a jako takové ovlivňují páchaní či desistování od újmy a zločinu (Presser & Sandberg, 2019). Tyto funkce si uvědomovali kriminologové a kriminoložky dlouhodobě. Ostatně také výše citovaná pasáž Smaus (1993, s. 53) explicitně upozorňuje na dlouhodobě vyprávěnou „story“ o údajné náchylnosti příslušníků etnických menšin ke kriminálnímu jednání. Nicméně potenciál kriminologického výzkumu narativů se rozvinul teprve nedávno, v souvislosti s rozvojem interdisciplinárního naratologického bádání. Narativní kriminologie je představena také v rozhovoru publikovaném v České kriminologii (Walach, 2018).

¹⁰ Queer kriminologie se věnuje různým aspektům spojení kriminality a její kontroly s neheteronormativními a genderově rozmanitými kategoriemi/identitami, a to především ve smyslu stigmatizace a kriminalizace LGBT+ lidí (Buist, Lenning & Ball, 2018). V návaznosti na ni se rozvinula také críp kriminologie, která se soustředí na tzv. lidi se zdravotním postižením (Thorneycroft & Asquith, 2021).

kriminalitou (ve smyslu zraňujícího jednání) měla kritická kriminologie zabývat (DeKeseredy & Schwartz, 2018)¹¹.

Tím se dostáváme k poslednímu východisku – požadavek na rozsáhlou společenskou proměnu jako základu řešení problému zločinného a újmu generujícího jednání. Tento požadavek vyplývá z již zmíněné nemožnosti oddělit vědu a politiku. Jestliže neutrální sociálně-vědní bádání není z principu možné, před kriminology a kriminoložky to staví nutnost zvolit si, zájmy které strany budou hájit. Kritická kriminologie se jednoznačně staví „na stranu sociálně a ekonomicky vyloučených“ (DeKeseredy, 2011, s. 9) a „do oken establišmentu hází cihly“ (ibid., s. 6). Méně poeticky, ale stále DeKeseredyho (2015, s. 241) slovy, podle kritických kriminologů a kriminoložek „provozování mainstreamové kriminologie udělalo jen málo, pokud vůbec něco, pro to, aby se svět stal bezpečnějším místem z hlediska výskytu násilí a související újmy“. A jako zásadní opatření pro snížení kriminality a dosahování společenské spravedlnosti vidí „velké strukturální a kulturní společenské změny“ (DeKeseredy, 2011, s. 7). Cílem je tudíž sociální spravedlnost spíše než trestní spravedlnost, jakkoli reforma a v případě některých dokonce i zrušení trestněprávního systému je předmětem kritického kriminologického zájmu (DeKeseredy, 2017). Důraz na velké systémové změny se přitom nijak nevylučuje s drobnými intervencemi ve prospěch znevýhodněných a utlačovaných. Kriminologie je kritická tehdy, pokud věří v to, že svět může být lepším, než jakým je dnes (Young, 2011a).

Představení kritické kriminologie jako myšlenkového proudu uzavírá autorský pokus o periodizaci jejího vývoje od 60. let do současnosti, prezentovaný v tabulce uvedené níže. Jako všechny vizualizace i tato je založena na značném zjednodušení. Především se jako nemožná ukázala podrobnější časová klasifikace, neboť mnohé směry vznikaly na přelomu desetiletí. Přiřazení jednotlivých proudů je založeno na datech publikace děl stěžejních pro prvotní rozpoznání daného proudu jako proudu svého druhu. Přiřazení proudů k určitým obdobím, třebaže široce ohraničeným, by nemělo vyvolávat dojem, že s jejich koncem vzaly za své také tyto proudy. Většina je rozvíjena dodnes. Zemiologii jsem zařadil mezi proudy kritické kriminologie, i když ji její zastánci považují za svébytný, od kriminologie odlišný přístup. Nicméně tato disciplína vzešla z kritického paradigmatu a svým zaměřením na sociální újmu se s ním v nemalé míře překrývá. Ve výsledku tedy zařazena byla, přičemž popsání „ale“ zde vyjadřuje přeškrtnutí příslušného slova. Pro úplnost dodejme, že k prezentování vnitřního členění kritické kriminologie jsou možné i alternativní přístupy, typicky podle zkoumaných témat, od zločinů mocných, válečného násilí a terorismu přes násilí na ulici nebo v domácnosti a újmu plynoucí z nadměrného věznění lidí či kontroly drog nedodržování zákoníku práce až po pornografii nebo jezení masa (DeKeseredy & Dragiewicz, 2018; Presser, 2019). A v souvislosti s právě probíhajícím mistrovstvím světa ve fotbalu by speciálně měly být zmíněny různé druhy kriminálního/zraňujícího jednání, které bylo zaznamenáno v oblasti sportu (Millward, Ludvigsen & Sly, 2023).

¹¹ V českém prostředí bylo metodou levicových realistů do jisté míry ovlivněno viktimologické šetření v sociálně vyloučených lokalitách Kolektivu BRIZOLIT (Toušek et al., 2018).

Mluvit o zakladatelských osobnostech vždy riskuje, že bude zavádějící, a to zvláště tehdy, pokud se jedná o stále živé přístupy. Rozhodnutí nakonec padlo na ty (některé) postavy, které prokazatelně sehrály klíčovou úlohu při etablování daného proudu. Kritická kriminologie jakožto poválečný přístup ke studiu kriminality a její kontrole vznikla v anglo-americkém prostředí, což reflektuje také tabulka 1. I tento editorial však jasně ukazuje, že byla rozvíjena také mimo tento geografický okruh. Čtenářstvo nechť má na paměti, že svou historii psala kritická kriminologie nejen v (Západním) Německu, kde působila Gerlinda Šmausová a její kolegové, a dalších západoevropských zemích, ale také například v Latinské Americe (Vegh Weis, 2021). Ve výsledku by tak mělo být k tabulce přistupováno spíše jako k rozcestníku při dalším vlastním studiu než jako k věrnému a vyčerpávajícímu odrazu bohatosti kritické kriminologie.

Tabulka 1: Mapa vývoje kritické kriminologie

Období	Proudy kritické kriminologie	Zakladatelské osobnosti
1960–1980	kritická marxistická kriminologie anarchistická kriminologie	I. Taylor, P. Walton, J. Young, R. Quinney, W. Chambliss L. Tifft, D. Sullivan, H. Pepinsky
1980–2000	kritická feministická kriminologie levicový realismus mírotvorná kriminologie postmoderní kriminologie kulturní kriminologie teorie maskulinity	P. Carlen, C. Smart, G. Smaus J. Young, J. Lea H. Pepinsky, R. Quinney D. Milovanovic, S. Henry J. Ferrell, M. Presdee, K. Hayward, J. Young J. W. Messerschmidt
2000–2020	kriminologie odsouzených ¹² zemíologie kriminologie globálního jihu/postkoloniální kriminologie kritická zelená kriminologie ultrarealismus narativní kriminologie queer kriminologie	S. C. Richards, J. I. Ross P. Hillyard, S. Tombs K. Carrington, R. Hogg, H. Blagg, T. Anthony R. White, N. South, A. Brisman S. Hall, S. Winlow L. Presser, S. Sandberg M. Ball, C. L. Buist, E. Lenning
Po r. 2020	crip kriminologie	R. Thorneycroft, N. Asquith

¹² Jako kriminologii odsouzených v tomto editoriale překládám pojem „convict criminology“, o níž psal v České kriminologii Dirga (2017).

Jako „intelektuální hnutí“ (Michalowski, 1996) se kritická kriminologie vyznačuje specifickou institucionální a politickou praxí. Za první centrum kritické kriminologie bývá považována tzv. Berkeleyská škola při Kalifornské univerzitě v Berkeley. V průběhu 60. let 20. století zde práci našla řada kriticky smýšlejících autorů a autorek, z nichž asi nejznámější jsou Paul Takagi, Julia a Herman Schwendingerovi a Tony Platt. Bylo to mimo jiné marxismem inspirované zkoumání vynalezení problému „delikvence mládeže“ posledně jmenovaného, které společně s jeho aktivismem v rámci Strany černých panterů způsobilo, že vedení univerzity Berkeleyskou školu v roce 1977 uzavřelo (Schwendinger & Schwendinger, 2014). Texty zde vzniklé však dodnes patří k těm nejcitovanějším a v mnohém předešly přístup, pro nějž se později vžil název „kritická kriminologie“ (srov. Myers & Goddard, 2018).

Nástup kritické kriminologie je stěží myslitelný bez širších společenských zápasů 60. let. Radikální kritika společnosti nové levice, hnutí za občanská práva, studentského hnutí, protiválečného hnutí či antipsychiatrického hnutí našla odezvu také u některých mladých kriminologů, sociologů a sociálních pracovníků. Ve Velké Británii to vedlo v roce 1968 k založení Národní konference o deviaci (Linnemann & Martinez, 2018), jež například O'Brien a Yar (2008) ztotožňují s počátkem kritické kriminologie jako takovým, neboť mezi zakladateli nechyběli ani autoři pozdější *nové* a *kritické* kriminologie. Jen o rok později pak v Německu vznikla Pracovní skupina mladých kriminologů, jejíž součástí byla rovněž Gerlinda Šmausová (Walach, Dopita & Nedbálová, 2022).

V roce 1973 pak byla díky setkání Stana Cohena, Maria Simondiho a Karla Schumanna na Kalifornské univerzitě v Berkeley ustavena Evropská skupina pro studium deviace a sociální kontroly. Motivováni byli snahou o překonání problému, který Schumann (2022, s. 9) popsal jako „absurdní“ stav, kdy tehdejší evropští kriminologové a kriminoložky měli mnohem lepší představu o radikální kriminologii pěstované v Berkeley než o kritických přístupech rozvíjených v jiných evropských zemích. Skupina funguje stále, pořádá konference a členstvo pravidelně prostřednictvím svého newsletteru. Od roku 2017 vydává časopis *Justice, Power and Resistance* (od roku 2021 ve spolupráci s Policy Press).

To ve Spojených státech, kde se pozornost FBI neomezovala pouze na radikální kriminology, ale také na ty mainstreamové, pakliže byli považováni za levicové (srov. Sozzo & Fonseca, 2016), trvalo po uzavření Berkeleyské školy ještě dlouhou dobu, než kritická kriminologie získala svou zastřešující organizaci. Stalo se tak v roce 1988 s Divizí kritické kriminologie Americké kriminologické společnosti, jež v roce 2017 měla vůbec ze všech divizí nejširší členstvo a která vydává časopis *Critical Criminology*. Další kriticky profilované kriminologické časopisy jsou *Crime, Law & Social* nebo *Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, and *Social Justice* (DeKeseredy & Dragiewicz, 2018a)

Závěrem zopakujme, že kritičtí kriminologové a kriminoložky často vnímají svou výzkumnou činnost jako úzce spojenou s politickým aktivismem. Z toho důvodu působí v rámci různých hnutí a komunitních nebo neziskových organizací. Dlouhodobě je toto působení spojené s kritikou trestněprávního systému. Okruh

problémů, které se pokoušejí řešit, je však mnohem širší a dotýkají se průsečíku různých společenských nerovností. Přitom platí, jak napsal Vincenzo Ruggiero (2021, s. 300), že ačkoli kritičtí kriminologové mohou spolupracovat s institucemi, jejich „přirozenými partnery jsou kritická hnutí účastníci se kolektivního jednání spolu s jedinci a skupinami, kteří trpí nespravedlností a chtějí změnu“.

Literatura

- Baratta, A. (1995). *Sociologie trestního práva*. Brno: Masarykova univerzita.
- Becker, H. S. (1966). *Outsiders. Studies in the sociology of deviance*. New York: The Free Press.
- Blad, J., & van Swaaningen, R. (2011). Společný studijní program Trestní spravedlnost a kritická kriminologie. Po pětadvaceti letech. In: L. Oates-Indruchová (Ed.), *Tvrdošijnost myšlenky. Od feministické kriminologie k teorii genderu* (pp. 22–40). Praha: Sociologické nakladatelství.
- Boukli, A., & Kotzé, J. (Eds.). (2018). *Zemiology. Reconnecting crime and social harm*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Brisman, A. (2019). Editor's introduction to the special issue: "Crucial critical criminologies – revisited and extended". *Critical Criminology*, 27(1), 1–4.
- Buist, C. L., Lenning, E., & Ball, M. (2018). Queer criminology. In: W. DeKeseredy, M. Dragiewicz (Eds.), *The Routledge handbook of critical criminology* (pp. 96–106). Abingdon: Routledge.
- Canning, V., & Tombs, S. (2021). *From social harm to zemiology: A critical introduction*. Abingdon: Routledge.
- Carlen, P., & França, L. A. (Eds.) (2018). *Alternative criminologies*. Abingdon: Routledge.
- Carrington, K. (2011). Feminism and critical criminology: Confronting genealogies. In: K. Carrington, R. Hogg (Eds.), *Critical criminology. Issues, debates, challenges* (pp. 114–142). Abingdon: Routledge.
- Chambliss, W. J. (1978). *On the take: From petty crooks to presidents*. Bloomington: Indiana University Press.
- Cunneen, C., & Anthony, T. (Eds.). (2008). *The critical criminology companion*. Sydney: The Federation Press.
- DeKeseredy, W. S. (2011). *Contemporary critical criminology*. London: Routledge.
- DeKeseredy, W. S. (2015). Critical criminology. In: E. Goode (Ed.), *The handbook of deviance* (pp. 239–258). Chichester: John Wiley & Sons.
- DeKeseredy, W. S. (2017). Critical criminologies. In: A. Brisman, E. Carrabine, N. South (Eds.), *The Routledge companion to criminological theory and concepts* (pp. 159–162). London: Routledge.
- DeKeseredy, W. S., & Dragiewicz, M. (2018a). Introduction: Critical criminology. Past, present, and future. In: W. DeKeseredy, M. Dragiewicz (Eds.), *The Routledge handbook of critical criminology* (pp. 1–12). Abingdon: Routledge.

- DeKeseredy, W. S., & Dragiewicz, M. (Eds.). (2018b). *The Routledge handbook of critical criminology*. Abingdon: Routledge.
- DeKeseredy, W. S., & Perry, B. (Eds.). (2006). *Advancing critical criminology: Theory and application*. Lanham: Lexington Books.
- DeKeseredy, W. S., & Schwartz, M. D. (2018). Left realism. A new look. In: W. S. DeKeseredy, M. Dragiewicz (Eds.), *The Routledge handbook of critical criminology* (pp. 30–42). Abingdon: Routledge.
- Dirga, L. (2017). Convict criminology: nový směr vězeňského výzkumu?. *Česká kriminologie*, 2(1), 1–10.
- Dirga, L. (2020). *Humanizace českého vězeňství očima jeho aktérů*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Dirga, L. (2022). Nezapomenutelná jízda aneb krátká osobní vzpomínka na paní profesorku Gerlindu Šmausovou. *Česká kriminologie*, 7(2), 1–2.
- Donnermeyer, J. F. (2012). Rural crime and critical criminology. In: W. S. DeKeseredy, M. Dragiewicz (Eds.), *Routledge handbook of critical criminology* (pp. 290–301). London: Routledge.
- Feest, J., & Pali, B. (Eds.). (2020). *Gerlinda Smaus: „Ich bin ich“*. Beiträge zur feministischen Kriminologie. Wiesbaden: Springer.
- Fleetwood, J., & Sandberg, S. (2021). Narrative criminology and ethnography. In: S. M. Bucarius, K. D. Haggerty, L. Berardi (Eds.), *The Oxford handbook of ethnographies of crime and criminal justice* (pp. 246–268). New York: Oxford University Press.
- Friedrichs, D. O. (2009). Critical criminology. In: J. Mitchell Miller (Ed.), *21st century criminology. A reference handbook* (pp. 210–218). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Hall, S., & Scraton, P. (2005). Law, class and control. In: M. Fitzgerald, G. McLennan, J. Pawson (Eds.), *Crime and society. Readings in history and theory* (pp. 385–416). London: Routledge, the Open University.
- Hall, S., & Winlow, S. (Eds.) (2012). *New directions in criminological theory*. Abingdon: Routledge.
- Hall, S., & Winlow, S. (2018). Ultra-realism. In: W. DeKeseredy, M. Dragiewicz (Eds.), *The Routledge handbook of critical criminology* (pp. 43–56). Abingdon: Routledge.
- Ilan, J. (2019). Cultural criminology: The time is now. *Critical Criminology*, 27(1), 5–20.
- Jarkovská, L., & Nedbálková, K. (2022). „Něco na tom genderu musí být, když tolik lidí dráždí.“ Zemřela českoněmecká socioložka Gerlinda Šmausová. *A2larm.cz* (online, cit. 25. 11. 2022), dostupné ana drese: <https://a2larm.cz/2022/06/neco-na-tom-genderu-musi-byt-kdyz-tolik-lidi-drazdi-zemrela-ceskonemecka-sociolozka-gerlinda-smausova/>.
- Jarkovská, L., Šmídová, I., Sloboda, Z., Uhde, Z., Pavlík, P., & Hrešanová, E. (2020). Blahopřání Gerlindě Šmausové k životnímu jubileu. *Gender a výzkum* (online, cit. 25. 11. 2021), dostupné na adrese: https://www.genderonline.cz/artkey/_sn-002000-0013_Blahoprani-Gerlinda-Smausove-k-zivotnimu-jubileu.php?l=en.
- Jüttner, A. (1968). *O kriminologii a kriminalitě*. Praha: Orbis.

- Kratochvíl, V. (2022). Jak „šel“ TEMPUS PROGRAM v devadesátých letech 20. století na Právnické fakultě Masarykovy univerzity: poděkování paní Gerlindě Šmausové. *Česká kriminologie*, 7(2), 1–3.
- Kudlík, A., Nezkusil, J., & Přenosil, G. (Eds.). (1971). *Československá kriminologie: aktuální problémy*. Praha: Orbis.
- Linnemann, T., & Martinez, K. A. (2018). Let fury have the hour: The radical turn in British criminology. In: R. A. Triplett (Ed.), *The handbook of the history and philosophy of criminology* (pp. 222–236). Hoboken: John Wiley & Sons.
- Machalová, T. (2022). Jak to vše začalo... Vzpomínka na spolupráci profesorky Gerlindy Šmausové s Katedrou právní teorie na Právnické fakultě MU v Brně. *Česká kriminologie*, 7(2), 1–4.
- Melossi, D. (2009). *Controlling crime, controlling society. Thinking about crime in Europe and America*. Cambridge: Polity Press.
- Mertl, J. (2020). „Musíte makat a poslouchat, no“: Vězení, potlačování autonomie a responsabilizace u vězněných a propuštěných osob v ČR. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 56(4), 523–552.
- Mertl, J. (2021). Prison employment and its conflict with therapeutic and counselling programmes: The experiences of Czech prison personnel. *European Journal of Criminology*, online first.
- Mertl, J. (2022). What seems to be the problem? Ex-prisoners' reentry/resettlement in the Czech Republic. *Crime & Delinquency*, online first.
- Michalowski, R. A. (1996). Critical criminology and the critique of domination: The story of an intellectual movement. *Critical Criminology*, 7(1), 9–16.
- Michalowski, R. A. (2016). What is crime?. *Critical Criminology*, 24(2), 181–199.
- Millward, P., Ludvigsen, J. A. L., & Sly, J. (2023). *Sport and crime. Towards a critical criminology of sport*. Abingdon: Routledge.
- Muzzatti, S. L., & Smith, E. M. (2018). Cultural criminology. In: W. DeKeseredy, M. Dragiewicz (Eds.), *The Routledge handbook of critical criminology* (pp. 107–119). Abingdon: Routledge.
- Myers, R. R., & Goddard, T. (2018). The Berkeley school of Criminology: The intellectual roots and legacies. In: R. A. Triplett (Ed.), *The handbook of the history and philosophy of criminology* (pp. 209–221). Hoboken: John Wiley & Sons.
- Nedbálková, K. (2006). *Spoutaná rozkoš: sociální (re)produkce genderu a sexuality v ženské věznici*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nedbálková, K. (2022). Kriminalita a nerovnost: Gerlinda Šmausová jako kritická kriminoložka. *Česká kriminologie*, 7(2), 1–3.
- Nezkusil, J. (Ed.) (1978). *Československá kriminologie*. Praha: Panorama.
- O'Brien, M., & Yar, M. (2008). *Criminology. The key concepts*. Abingdon: Routledge.
- Oates-Indruchová, L. (Ed.). (2011). *Tvrdošijnost myšlenky: Od feministické kriminologie k teorii genderu*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Oates-Indruchová, L. (2022). Feministicky tvrdošijně o *Tvrdošijnosti myšlenky*. *Česká kriminologie*, 7(2), 1–5.

- Oates-Indruchová, L., Dopita, M., & Sýkorová, D. (2022). Před oponou / za oponou a proti proudu: Gerlinda Šmausová/Smaus, 13. 12. 1940–1. 6. 2022. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 58(5), 587–590.
- Pali, B., & Feest, J. (2022). On our encounter with Gerlinda Smaus and the book that followed. *Česká kriminologie*, 7(2), 1–4.
- Panfil, V. R. (2021). Queer criminology and ethnography. In: S. M. Bucerius, K. D. Haggerty, L. Berardi (Eds.), *The Oxford handbook of ethnographies of crime and criminal justice* (pp. 269–287). New York: Oxford University Press.
- Presser, L. (2019). A cultural theory of harm. *Justice, Power and Resistance*, 3(2), 6–25.
- Presser, L., & Sandberg, S. (2019). Narrative criminology as critical criminology. *Critical Criminology*, 27(1), 131–143.
- Rothe, D. L., & Friedrichs, D. O. (2018). Crimes of the powerful: An agenda for a twenty-first-century criminology. In: W. S. DeKeseredy, M. Dragiewicz (Eds.), *The Routledge handbook of critical criminology* (pp. 180–189). Abingdon: Routledge.
- Ruggiero, V. (2021). Concepts for revitalisation of critical criminology. *The Howard Journal of Crime and Justice*, 60(3), 290–303.
- Schumann, K. F. (2022). European Group for the Study of Deviance and Social Control: A personal account of its foundation. *EG Newsletter* (online, citováno 25. 11. 2022), dostupné na adrese: <http://www.european-group.org/wp-content/uploads/2022/05/EG-2022-05-NEWSLETTER.pdf>.
- Schwartz, M. D., & Brownstein, H. H. (2016). Critical criminology. In: A. R. Piquero (Ed.), *The handbook of criminological theory* (pp. 301–317). Chichester: John Wiley & Sons.
- Schwendinger, H., & Schwendinger, J. (2014). *Who killed the Berkeley school? Struggles over radical criminology*. Brooklyn, NY: Punctum Books.
- Simon, J., & Silvestre, G. (2018). Governing through crime. In: P. Carlen, L. A. França (Eds.), *Alternative criminologies* (pp. 73–91). Abingdon: Routledge.
- Sozzo, M., & Fonseca, D. S. (2016). From critical criminology to the criminological imagination: An interview with Jock Young. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 5(3): 95–110.
- Smaus, G. (1993). Dějiny kriminologie. In: J. Kuchta (Ed.), *Kriminologie*. I. část (pp. 25–58). Brno: Masarykova univerzita.
- Smaus, G. (2011). Feministický pohled na abolicionismus. In: L. Oates-Indruchová (Ed.), *Tvrdošijnost myšlenky. Od feministické kriminologie k teorii genderu* (pp. 102–114). Praha: Sociologické nakladatelství.
- Smaus/Šmausová, G. (2011). Dovětek. In: L. Oates-Indruchová (Ed.), *Tvrdošijnost myšlenky. Od feministické kriminologie k teorii genderu* (pp. 207–214). Praha: Sociologické nakladatelství.
- Šmausová, G. (1992). Trestní právo a kriminalita žen. *Právník*, 131(3–4), 264–280.
- Šmausová, G. (1994). Symbolické funkce trestního práva. In: V. Kratochvíl (Ed.), *Trestněprávní reforma v České republice v interdisciplinární perspektivě: sborník příspěvků z mezinárodního semináře konaného v rámci programu TEMPUS ve dnech 14. – 21. 3. 1993 v Brně* (pp. 6–22). Brno: Masarykova univerzita.

- Šmausová, G. (2002). Michal Hřčka: Sociální deviace. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 38(5), 651–654.
- Šmausová, G. (2022). Kritická kriminologie. *Česká kriminologie*, 7(2), 1–20.
- Taylor, I., Walton, P., & Young, J. (1973). *The new criminology: For a social theory of deviance*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Taylor, I., Walton, P., & Young, J. (Eds.). (1975). *Critical criminology*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Thornycroft, R., & Asquith, N. L. (2021). Crippling criminology. *Theoretical Criminology*, 25(2), 187–208.
- Toušek, L. (2014). Kriminologii opustily její hvězdy Stan Cohen a Jock Young. *Sociální teorie – konec velkých vyprávění* (online, cit. 1. 12. 2022), dostupné na adrese: <http://socialniteorie.cz/kriminologii-opustily-jeji-hvezdy-stan-cohen-a-jock-young/>.
- Toušek, L., Walach, V., Kupka, P., Tvrdá, K., Brendzová, A., Lupták, Ľ., Dvořáková, T., Plachý, O., & Vanková, K. (2018). *Labyrintem zločinu a chudoby: kriminalita a viktimizace v sociálně vyloučených lokalitách*. Brno: Doplněk.
- Urbanová, M. (2022). Gerlinda Šmausová – nezapomenutelná kolegyně, netradiční kriminoložka a podporovatelka sociologie práva. *Česká kriminologie*, 7(2), 1–7.
- Van Swaaningen, R. (1998). Critical criminology on the European continent: Its history, rise, fall and resurrection. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 6(1), 41–54.
- Vegh Weis, V. (2021). Introduction: Critical criminology for the 21st Century. *The Howard Journal of Crime and Justice*, 60(3), 290–303.
- Vošmik, J. (2018). Poselství feministické kriminologie. *Rovné příležitosti v souvislostech* (online, cit. 25. 11. 2022), dostupné na adrese: <https://zpravodaj.genderstudies.cz/cz/clanek/poselstvi-feministicke-kriminologie>.
- Walach, V. (2018). O skandinávské kriminologii, Breivikovi i protiimigrantské rétorice. Rozhovor se Sveinungem Sandbergem a Victorem Lund Shammase. *Česká kriminologie*, 3(1), 1–11.
- Walach, V., & Brendzová, A. (2017). „Kriminologie na přední linii kapitalismu“. Rozhovor se Stevem Hallem a Simonem Winlowem. *Česká kriminologie*, 2(2), 1–8.
- Walach, V., Dopita, M., & Nedbálková, K. (2022). O sociální nerovnosti ve společenských strukturách: optika nejen pro kriminologii. Rozhovor s Gerlindou Šmausovou. *Česká kriminologie*, 7(2), 1–15.
- Young, J. (2011a). Critical criminology in the twenty-first century: Critique, irony and the always unfinished. In: K. Carrington, R. Hogg (Eds.), *Critical criminology. Issues, debates, challenges* (pp. 251–274). Abingdon: Routledge.
- Young, J. (2011b). *The criminological imagination*. Cambridge, UK: Polity.